
Platonisk kärlek under renässansen

Michelangelo och Marsilio Ficino

Göran Söderström

Michelangelos homoerotiska kärlekslyrik har på nytt blivit uppmärksammat genom Sverker Åströms lysande svenska översättningar i *Michelangelo: Kärleksdikter*, Stockholm 2005/2006, en liten vacker bok utgiven av Bokförlaget Lind & Co.¹ Den förste som redan år 1905 vågade sig på detta svåra värv var tidningsmannen och den tidige gayaktivisten Victor Hugo Wickström, chefredaktör för *Jämtlandsposten* och intervjuad av Strindberg i vivisektionen ”De perversa”.² Dikternas öppna homoerotiska innehåll har alltid gjort dem kontroversiella; när de 1623 första gången gavs ut av Michelangelos brorssonson med samma namn ändrade han genus på föremålet för kärleksdikterna från maskulint till feminint. Först 1878 översatte gayaktivisten och renässansforskaren John Addington Symonds sonetterna med rätt genus efter en italiensk utgåva av originaltexterna 1863. Ännu vid utgivningen av samtliga dikter i modern engelsk översättning 1980 hävdar översättaren att Michelangelo inte var homosexuell, endast sublimerade sin passion för vackra kvinnor till platonisk kärlek till män.³ Konsthistorikern Margaret Walters (*The nude male* 1978/1979 s. 133–137) bemöter däremot kraftfullt de forskare som velat förneka Michelangelos homosexualitet:

Michelangelo var självfallet homosexuell. Detta uppenbara faktum behöver fortfarande upprepas, helt enkelt därför att generationer av konsthistoriker har besvärats av det. [...] Bevisen för hans homosexuella förälskelser är för starka för att kunna förnekas, särskilt i breven till och om en av hans modeller Febo di Poggio, och de som berör den femtonårige Cecchino de’Bracci. Och de är omedelbart påtagliga i hans konst.[...]

En kraftfull erotisk känsla löper genom en stor del av Michelangelos religiösa konst; det andliga kan knappast separeras från det sensuella.

Som Åström framhåller är särskilt dikterna riktade till hans sista stora kärlek den unge sköne och begåvade Tommaso Cavalieri präglade av den nyplatoniska trossatsen att skönheten på jorden, vanligen förkroppsligad av en vacker ung man, är en avglans av den himmelska skönheten. I sonetten 83 uttrycker Mi-

chelangelo kraftfullt denna tro, samtidigt som han vänder sig mot dem som beskyller honom för en alltför jordisk åträ:

Ditt sköna ansikte, min käre herre,
berättar allt vad inte ord kan säga:
min själ som ännu har en dräkt av kött
har ofta, ledd av dig, fått skåda gud.

Och om den dumma hopen, grym och elak,
beskyller mig för vad de själva känner,
så minskar detta ej min heta längtan,
min starka kärlek och min trofasthet.

För alla visa män är vackra ting
som finns på jorden bara gåvor
som skänkts oss av en kärleksfull försyn,

och skönhet är det tecken som vi har
att himlen finns på jorden.
Den som älskar dig når upp till gud och finner döden ljuv.

Den som efter Sokrates och Platon präglande denna tes var filosofen Marsilio Ficino (1433–1499), under åren 1462–1473 liksom Michelangelo anställd av familjen Medici och senare kanik i Florens. Ficinós lära om den unga manliga kroppens skönhet som en spegelbild av Guds egen skönhet, dess modell, dess ”idé”, var en tolkning som gjorde det möjligt för Michelangelo att placera sina realistiska porträtt av sinnligt vackra nakna och oblyga unga män i ett av den katolska kyrkans allra heligaste rum, Sixtinska kapellets tak. Vem var då denne Ficino, vars filosofiska kommentarer och översättningar av Platons skrifter till latin gav de intellektuella italienarna under renässansen en möjlighet att utan skam positivt identifiera sig som ’homosexuella’?

Ficino och den sokratiske kärleken

Ficino gjorde en viktig insats genom att översätta Platons dialoger från grekiska till latin, som utan problem kunde förstås av samtidens bildade allmänhet, popularisera dem och infoga dem i det kristna trossystemet i form av en variant av nyplatonismen. Hans latinska utgåva, tryckt 1484, har av Svante Nordin i *Filosofins historia* (1995/2003) kallats ”en bestseller för sin tid”. Ficinós betydelse för renässansens och senare tiders filosofi och världsuppfattning kan knappast överskattas. Lärdomshistorikern Rolf Lindborg, svensk utgivare av Ficinós vän filosofen Pico della Mirandas arbete *Om människans värdighet* (1974/1996), har t.o.m. hävdade att begreppet ”medeltiden”, som uppfanns i samma intellektuella kretsar kring Medicéerna i Florens som skapade begreppet ”renässansen” eller ”återfödelsen”, från början kan ha betytt ”den mellantid då

Platon var okänd” (DN 1996).

Ficino övertog Platons tolkning att den sköna mänskliga kroppen står som en länk mellan den gripbara världen och Gud. Hans mest kända egna arbete är dialogen *De amore* eller ”Kommentarer till Platons symposium om kärleken”.⁴ Ficanos dialog är uppbyggd som Platons egen, men Ficino begränsar antalet talare och kommenterar bara en del av talen i *Symposion*. Deltagarna i den filosofiska festen, som anges äga rum på Platons gemensamma döds- och födelsedag 7 november, är verkliga personer. Två av de äldre, Ficanos far – läkare hos familjen Medici – och biskopen av Fiesolo sägs avlägsna sig av yrkesskäl innan festen har börjat. Som ledare [*hero*] för sammankomsten och främste talare utses den unge och vackre Giovanni Cavalcanti (1448–1509), som också får Pausanias tal om kärleken mellan män på sin lott. Dialogen är dedicerad till Cavalcanti, som Ficino uppenbarligen betraktar som sin *eromenos*:

För länge sedan, käre Giovanni, lärde jag av Orpheus [enligt Ovidius den som först lärde ut ”gossekärleken”] att kärlek existerar, och att den har nycklarna till hela världen; sedan lärde jag från Platon definitionen av kärleken [*eros*] och dess natur. Men vilken kraft och inflytande denne gud har, hade varit fördolt för mig tills jag var trettiofyra år gammal, när en viss gudomlig hero, blickande på mig med himmelska ögon, visade mig, med en viss underbar nick, hur stor kärlekens kraft är. På detta sätt fullt underkunnig, som det tycks mig, om kärlekens frågor, har jag komponerat en bok **Om kärlek**. Denna bok, skriven med min egen hand, har jag beslutat att dedicera uteslutande till dig, så att jag kan återgälda till dig vad som tillhör dig. (Ficino/Jayne s. 179)

Gayaktivisten och historikern Giovanni Dall’Orto har i en intressant studie (*”Socratic love” as a disguise for same-sex love in the Italian Renaissance* 1988/89) givit oss en bakgrund till denna koppling mellan homosexuella preferenser och klassisk bildning. Han publicerar ytterligare tre passionerade kärleksbrev på latin från Ficino till Cavalcanti, i vilka Ficino ironiskt nog klagar på att den älskade har vissa reservationer beträffande ”den sokratiska kärlekens” sanna renhet. Dall’Orto anser att Ficanos erotiska begär var riktade mot män, men att han maskerade sina homosexuella preferenser bakom tidens allmänna misogyni eller kvinnoförakt. Han citerar ett uttalande av Ficanos sannolikt också homosexuelle vän, skalden Angelo Poliziano: ”Sir Marsilio säger att kvinnor skall användas på samma sätt som nattkärl: sedan man använt dem skall de tas bort och gömmas undan.”

Ficanos kommentarer till Pausanias tal

I kommentarerna till Pausanias tal i Platons *Symposion* låter Ficino Cavalcanti uttala sig om kärlekens väsen, *vad älskare söker*.

En man njuter skönheten hos en älskad yngling med sina ögon. Ynglingen njuter skönheten hos mannen med sitt intellekt. Och han som bara är skön i

kroppen, blir genom denna förening skön också i själen. Han som är skön endast i själen fyller kroppens ögon med skönheten av kroppen. Detta är verkligen ett underbart utbyte. (S. 58)

Om älskares lidelse säger han:

Låt mig säga, även om jag fruktar att några av er kommer att rodna när ni hör dessa ting, att också tappra och visa män har vant sig vid att lida i den älskades närhet, hur underlägsen denne än är. Sannerligen är det inget mänskligt som skrämmer dem, som bryter dem, som griper dem. För en mänsklig kraft är alltid starkare i tappra och visa män. Men denna glans av gudomlighet, lysande hos den vackre liksom en bild av Gud, tvingar älskaren att förundra sig, att bli rädd, och att dyrka. (S. 52)

I sina kommentarer till Platons texter gör Ficino inga försök att fördölja deras homoerotiska innehåll. Han framhåller också att det är naturligt att bli sexuellt påverkad av varje vackert objekt och att det därför händer att de som vistas tillsammans med män har samlag med dem för att tillfredsställa eggelsen i sina könsdelar. Han avslutar emellertid detta stycke med en reservation:

Det borde dock ha observerats att ändamålet med erektionen av könsdelarna inte är den onyttiga utlösningen, men funktionen av befruktning och skapande, denna del borde ha vänts från männen till kvinnorna.

För att den sokratiske kärleken skall vara fulländad måste dock båda parterna sträva bortom det världsliga, utnyttja den andres skönhet och kunskap för att nå vad som finns bortom bådadera, till sann skönhet, till sann kunskap, till Gud. Michelangelo var genom detta synsätt starkt influerad av sin ungdoms lärare Ficino.

Den sokratiske kärlekens misstänkliggörande

Michelangelos tidigaste levnadstecknare försvarade honom livligt mot de misstankar hans kärlekslyrik och oblygt nakna ynglingagestalter uppväckte hos samtiden. Bland dem som å andra sidan prisade Michelangelo för hans sonetter till Cavalieri, ”fyllda av sokratiske kärlek” hörde den florentinske historikern och författaren Benedetto Varchi (1503–1565). Vid minneshögtiden över Michelangelo i San Lorenzo i Florens framhöll han i en oration de band som förenade den store dode med unga män som Tommaso dei Cavalieri och Gherardo Perini. Varchis egna platoniska men kärleksglödande sonetter gav emellertid i än högre grad orsak till förtal och smädedikter, t.ex. av Francesco Grazzini som bl.a. skrev:

Hans famn öppen och hans byxor nere; det är hur din Bembo väntar på dig på de elyseiska falten...(Dall’Orto s. 57)

Dall’Orto påpekar slutligen att Ficinokyska ”sokratiske kärlek” sedan den lämnat hans florentinska ”akademi” alltmer på egen hand kom att smälta ihop

med sodomitiskt uppträdande och inom ett sekel blev synonym med homosexualitet. En heterosexualiserad form skulle dock överleva intill våra dagar i form av det välkända och så småningom obesmittade begreppet ”platonisk kärlek”.

En kysk men passionerad homoerotik

Michelangelo gjorde ingen hemlighet av sina våldsamma passioner för unga vackra män. År 1533 vid femtioåtta års ålder skriver han till den tjugotreåriga Tommaso dei Cavalieri om känslor denne väckt ”som när både kropp och själ”. I ett koncept till svar efter ett första brev från Cavalieri avslutar han: ”Det vore väl tillåtet att nämna namnet på det som den ena människan skänker den andra, men av hänsyn till det passande sker det icke i detta brev.” Som svar på ett senare brev i juli samma år uttrycker Michelangelo sig däremot öppet: ”den verkligt stora, snarare omätliga, kärlek jag hyser till Er.”⁵ Bland de mästertliga teckningar Michelangelo skänkte Cavalieri märks en Ganymedes som förs bort i en omfamning av Zeus i en örns gestalt – den klassiska symbolen för ”den sokratiska kärleken”. Myten kunde dock samtidigt ges en nyplatonisk, kristen innebörd.⁶ Michelangelos mästertliga och passionerade kärleksdikter till Cavalieri och andra unga män lästes av och påverkade många av hans samtida, och kom i förvånande stor utsträckning att bevaras som originalhandskrifter.

Zeus och Ganymedes. Teckning av Michelangelo för Tommaso Cavalieri | 1533

Det är påtagligt hur nära Michelangelo i sina dikter ligger Ficinos beskrivning av den lidande och dyrkande älskaren. Psykologen Robert S. Liebert menar dock att allt vi känner till om förhållandet mellan Cavalieri och Michelangelo talar för att kärleken var ömsesidig under de första åren.⁷ Trots att Cavalieri senare gifte sig och Michelangelo upplevde en ny djup vänskap med markisinnan Vittoria Colonna var det Cavalieri som slutligen satt vid Michelangelos dödsbädd.

Vid 78 års ålder lät Michelangelo eleven Ascanio Condivi författa den av konstnären auktoriserade *Vita di Michelangelo Buonarroti*. Condivi tillbakavisar förtrytsamt samtidens misstankar om en mer utlevd homosexualitet hos sin mästare:

Han älskade också kroppslig skönhet, eftersom han var en person som kände väl till den, och älskade den på ett sätt som blev en förevändning, hos vissa sinnliga män som inte kan föreställa sig någon kärlek till skönheten utan att den är liderlig och skamlig, att tro och tala illa om honom, som om Alkibiades, en mycket vacker ung man, inte hade blivit kyskt älskad av Sokrates, om vilken den unge mannen brukade säga att när de sov tillsammans, reste han sig från sängen som om han hade sovit med sin egen far. (Cit.eft. Dall'Orto s. 53)

Vi får sannolikt aldrig veta om och i vilken utsträckning enstöringen Michelangelo någon gång levde ut kroppslig kärlek. Däremot står han som kanske den konstnär som kraftfullast kunnat förmedla sin passion för ungdomlig manlig skönhet både i sina sonetter och sin makalösa bildkonst.

Noter

1 Några små rättelser: bilden på omslaget föreställer inte Tommaso Cavalieri utan Andrea Quaratesi. Cavalieri var inte ensam vid Michelangelos dödsbädd, där fanns också hans elev konstnären Daniele da Volterra (Anthony Hughes: *Michelangelo*, London 1997 s. 231, 313).

2 Greger Eman, *Sympatiens hemlighetsfulla makt*, Stockholm 1999 s. 151, 162 f.

3 Complete poems and selected letters of Michelangelo, translated by Creighton Gilbert, edited by Robert N. Linscott, Princeton 1980 (första utgåvan 1963).

4 *Commentarius in Platonis Convivium* 1469; i eng. övers. och kommentarer av Sears Jayne: *Commentary on Plato's symposium on love* 1985/1988.

5 Linscott red: *Complete poems and selected letters of Michelangelo*, 1980 s. 253 f

6 James M. Saslow: *Ganymede in the Renaissance: homosexuality in art and society* 1986

7 Robert S. Liebert: *Michelangelo: a psychoanalytic study of his life and images* 1983 s. 294

Summary

A new very good Swedish translation of Michelangelo's *Love poems* by Sverker Åström has given occasion to this article about Michelangelo and his teacher in philosophy Marsilio Ficino. Ficino, employed by Lorenzo de' Medici in Florence, translated the *Symposium* of Plato into Latin. He also composed a lengthy *Commentary* (1469) that praised love between males: "The man enjoys the physical beauty of the youth with his eyes; the youth enjoys the man's beauty with his

40

mind. The youth, who is beautiful in body only, by this practice becomes beautiful in soul; the man who is beautiful also in soul only, feasts his eyes upon bodily beauty.” But Ficino, who made it his life’s task to reconcile Platonism with Christianity, rejected physical expression. In this Platonic mode, Ficino loved Giovanni Cavalcanti, a younger member of the new Academy, and wrote him love letters, published in Latin. In this atmosphere, where male beauty was worshiped as a divine gift reflecting the supernal beauty of God, the teenage Michelangelo learned about male love.

Göran Söderström blev 1972 docent på den biografiska avhandlingen Strindberg och bildkonsten och har senare författat en rad böcker och artiklar i olika ämnen. Som universitetslärare i konstvetenskap har han varit verksam vid universiteten i Stockholm och Lund. Åren 1977–1999 var han forskningssekreterare vid Kommittén för stockholmsforskning och chef för Stockholmia Förlag, där han redigerade och var en av författarna till *Sympatiens hemlighetsfulla makt* 1999. År 1987 fick han ett uppdrag av Socialstyrelsen att sammanställa en bred översikt av homosexualitetsforskning, nu inför utgivning. Texten är delvis hämtad från denna. Sedan 1995 är han chefredaktör för *lambda nordica*.